

POLJA

GODINA I BROJ 1

JANUAR

1956

NOVI SAD

Cena 20 dinara

MESEČNIK ZA KULTURU I UMETNOST

JEDNA UMETNOST ZOVE U POMOĆ

Branko V. Radičević je na ledjima doneo u Beograd nekoliko primitivnih seoskih spomenika koje je pronalazio po zapuštenim seoskim grobljima. Pokazao ih je beogradskim umetnicima. Pisao je o njima u „Knji-

ževnim novinama“ i „Dugi“. Čak je i švajcarski časopis „Grafis“, koji se štampa na nekoliko jezika objavio materijal koji je on prikupio. Etnografski muzej u Beogradu takodje se zainteresovao za spomenike. Orga-

nizovao je izložbu seljačke plastike koja će biti otvorena godinu dana. Zamolili smo B. V. Radičevića da nam napiše članak o seoskim spomenicima i on nam je poslao ovaj napis. (Strana deveta)

PESNIČKI JEZIK

DR. MILIVOJ PAVLOVIĆ

Osim svoje izražajne vrednosti i komunikativne socijalne uloge sporazumevanja, jezik ima i nešto drugo: vrednost umetničkog sredstva izražaja i vrednost same umetničke manifestacije. Govorna fonaciona sredstva slu-

že i izražaju emocionalnih i afektnih stanja ne samo u običnom svakodnevnom životu nego i u vokalnoj muzici i u recitovanju, pored toga što jezičke mogućnosti čine osnovu umetničkih književnih dela i estetskog slikanja i uobličavanja.

Na estetiku jezika obraćalo se dosta pažnje u svetskoj nauci poslednjih decenija. Delo Benedeta Kroče *Estetica come scienza dell'espressione e*

linguistica generale imalo je da odredi filozofski odnos lingvistike prema estetici. Kročeovo učenje, na simplifikovan način i generalisano, prikazuje jezik kao emanaciju umetničkog stvaranja: filozofija jezika i filozofija umetnosti se identifikuju — »Na izvesnoj visini naučne obrade moraće lingvistika, ukoliko je filozofija, da se izgubi u estetici i ona se uistinu u

(Nastavak na drugoj strani)

Priča o starom spomeniku

JEDNA UMETNOST ZOVE U POMOĆ

Pored drumca, u jarku — spomenik. Vojnik Vukašin na mrtvoj straži stoji. Sto godina nije se pomakao... Stoji. Postoji. Putniče! Namerniče! Odeća mu od lisajeva — pa žuta. Iz ramena nikle zelene travke. Kamen je trošan, ospa se pod rukom. Spomenik je naheren. Može da se prelomi u pasu. Okolo — Sumadija, Livada, pa brežuljak. Grm na vrh brda. I ja, kad izgovaram reč: grm, osećam da mi glas prelazi iz barikada u bas. Da li bi grm bio grm, da li bi dobio pravu predstavku o njemu kada bi ga opevao tekot? Sumadija — živica kao beskrajno kolo. Sena potsećaju na gajdaše. Vukašin je sam. Oženio se a ženu nije ni tako. Bile su to one teške godine posle Prvog srpskog ustanka. A kad su bile lake. Posle kog rata nije opet došao rat? Posle kog rata neće opet doći rat? Posle bitke na Javoru koja sve bitke nije

došla. Bile su one teške godine. Prvo Balkanski, pa onda Sveti rat, Vukašin je zaboravio, kao što zaboravljaju svi mladi, da je vreme veliki nepravnik. Žene su pevale: Koza rogom ne ore, treći poziv ne more. A treće pozivci su gladili dugačke, prosečne brkove i odgovarali opanskim podmičivanjem: Na oru se doline bez staroga voline. (I sve to stajalo je na spomenicima. A to je atar iznad života i smrti) Pa su i trećepozivci otišli. Ostali su starci, žene i deca. Nesposobnost je palo na rečka sela Sumadije. Stizale su vesti o pogibijama.

— Vreme sve ismejalo — kaže starac bez brade. (Godina 1954.)

— A šta je to — vreme? — pita mladić s bradom. (Vreme sadašnjel)

— Došla sam da Ti naredim da ka-žeš: zbogom svete! — govorila je smrt samrtniku i samrtnik je razumeo,

— Čekaj kad ostanesh bez brade. (reče starac.)

»Ne šidjaju naši brkovi kao nekad — navise. Sedamdeseta protori i brkove...«

— Zato si ti bez brade! — reče brada.

Ali bilo je neveselo. (vreme sadašnjel)

Stizale su vesti o pogibijama. A na mestu gde sada Vukašin na mrtvoj straži stoji, tekla je voda jarkom. Više jarka plavila se šljiva ranka. Pod šljivom je sedela Vukašinova Vukosava. Ona je čekala hromog Grdana. I kikočala sa vetrom. Plastovi su nadi-mali obraze. Živice povele ludo letnje kolo. Grdan je dolazio nadmoćan i gord. Grdan je počeo da se pravi važan. Jer on je sam. On je jedini u selu. Nekada poslednji, i gore: peta nula iza poslednjeg, sada je podigao glavu, jer on je prvi i nezamenljiv. I nije važno što se travi vuče njegova osušena noga. Nije važno što se postaja drvenim stapom. I ništa ne smeta što deca viču za njim: Grdan! Grdan! On je najvažniji.

Starac bez brade gurnuo je mladića: — Vukašin je moj stric.

Mladić je očistio pantalone od cagja, jer oparaka ga uprljao.

— Ja znam jedan takav spomenik: Moj ujak ga preneo s livade i napravio stepenice za novu zgradu...

Starcu je bilo neprijatno, pa se namrštilo.

Mladić je to izgovorio bezazleno i nije razumeo zašto se starac mršti. Mladić nije mislio ništa rđavo. Jer mladić nije znao. On je opet pogledao svoje pantalone od cagja. Bio je zadovoljan što se vozi u autobusu. Autobus je stajao na raskaljanom drumu. Sofer je baratao oko motora. Sofer je bio ljut. Posvao je mašinu. Posvao je bogu i svece i izlokane drumove. Mladić je imao dugačke zulufo. On je izvadio ogledalo. Na poledjini ogledala gola žena. Mladić se ogledao u malom ogledalu. On više nije ni primećivao starca.

I tako, bilo je još neveselije.

Grdan je pitao: — Raduješ li se što sam došao?

Ona je začuvala. Čula se voda u jar-ku.

— Mogao sam i da ne dodjem... Zvala me Mikailova Ruža...

Kukavica je zakukala u šumi.

— Mikailova Ruža je najlepša žena u selu. Zvala me da dodjem kod plastu...

Kikočala je voda. I ništa — jer je ona čuvala.

Grdan je počeo da se ljuti: — Otići ću do plastu, jer ti si nezahvalna.

Ona se skupila. Podvukla noge pod pregaču. A grudi joj nadošle. Htela bi i grudi da podvuče.

Grdan je grickao slamku: — Zašto si me zvala kad čutiš?

Htela je i glavu da sakrije. Htela je da potone.

— Pa, dobro, ja idem Ruži.

Nije se dizao Grdan. (Vreme prošlo) Skočila je i udarila ga po glavi. On

je ležao. Još jednom po glavi. Poku-šao je da se dignu. Ali, opet, po glavi. Jaukao je, jer je udarala po glavi. Po glavi. Sve po glavi. I on se uplašio: uteraće ga u krčnjak. Migoljio se, ali udarci su padali po glavi. Molio je, ali ona je tukla — po glavi. Samo po glavi. A šake teške i krupne. I ona nije po glavi. Po nosu, po usnama, po temenu, po rubima. Udara, udara — po glavi. I teško diše. I ništa ne govori. Šturila se u svoje dvorište. Uvukla se u vajat, pogledala po krevetu. Kidala je sa sebe haljine. Tukla svoje telo. I jecala je, jer je mlada. Srbijo, kako je teško biti mlada, biti sama. Ljudi na vojui. Ratuje ljuta Srbija. Ostali grda-ni. Sami škari. Pa sve pusto, pa sve belo do nevida... Na kućama su osv-a-njivali crni barjaci.

Starac se s tužom setio svoga brata: — Ja ne znam ko sve nije pošnuo!

Starac ima suve oči, a mladić se zagledao u harmoniku na harmonika-ševan jediniom.

— Livadu bih dao za harmoniku! — reče mladić.

Starac je podigao, jer su mu se ukočila ledja. Slučajno je opačkom gurnuo mladića. Mladić ga prekorom pogledao. Opet je čistio svoje pantalone od cagja. Gledao je harmonikaševu harmoniku.

— Hajde, zasviraj malo, zamolio je mladić harmonikaša.

Harmonikaš je tražio novac: — Daj sto dinara!

— Nemam, ali deca onako, od srca.

Sofer je psovao putire, ikone, svete sasude i ripide.

Harmonikaš nije pristajao.

— Sumadijo, rođni kraju... to kad bi zapevao, moli mladić.

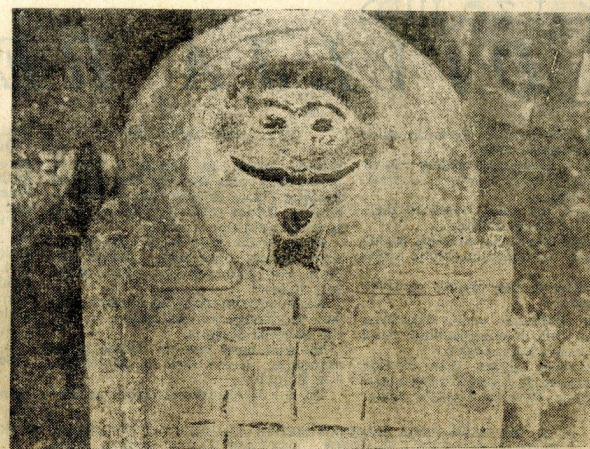
— Daj stotku! — neumoljiv je har-monikaš. (vreme sadašnjel)

A starac nikako da se namesti. On je mislio na groblje. I nije mogao da se namesti. Jer groblja dozivaju. Sare-na seoska groblja. Više krstača motke. Na motkama vesele zastave. Sa kame-na dozivaju slova: Stoj, postoj, ovde ježiš i starac svakoga razlikuje po glasu. Sarti — kao svadba. Sarega! — Pogibošo, reče starac, u tudini.

Žene su uprezale krave u kola. Iza sto brda i planina nalazila su se grob-lja najmilijih. Iste su polako, zavijene u crvene šalove, podrtađene crnim šamijama. Stizale su iznemogle, po-lomljene. Tražile su ih po kravim razbojštima... A nekad je njihova zapovka potsećala na pesmu. Prava pesma je i tuga i veselje, — sve što nije jedino. Kamenorezac je imao pune ruke posla. O, koliko je posla imao taj seoski kamenorezac...

Mlade žene uprele su u plugove. A zemlja crna, tvrda. Ramena im ogu-lila. Mlade žene polako su sašle. Srbija je ratovala. Žene su uveće pevale one otegnute, tužne pesme ili su pevale — plak. Dozivala su nekog dalekog. Celu-šćivala se u nećim tišinama da li to tubnje topovi iza planina? Izlazila su na pragove. A kose im raspletene. Ne-moćne, same, popadale od tereta, popa-

Bran o V. Radičević

dale od nemirne krvi, noktima su grdile svoja lica. Nisu više mlade bile mlade. Bile su kao i zemlja, crne, spečene. A ruke ne ženske ruke, već teške, sa prstima spletenim u čvorove.

Stizu vesti o pogibijama. Uvrh sela zapevka. Više dovatka — crn barjak.

U polju žene ne liče na žene, već na nisko žbunje koje su nemilosrdni vetrovi povili.

Jednoga dana u Vukašinovu kuću potrese vest: »Pogibe Vukašini! Vuko-sava užute. A stari otac uputi se u Zabrdje. Stize pred noć kod seoskog kamenorezaca.

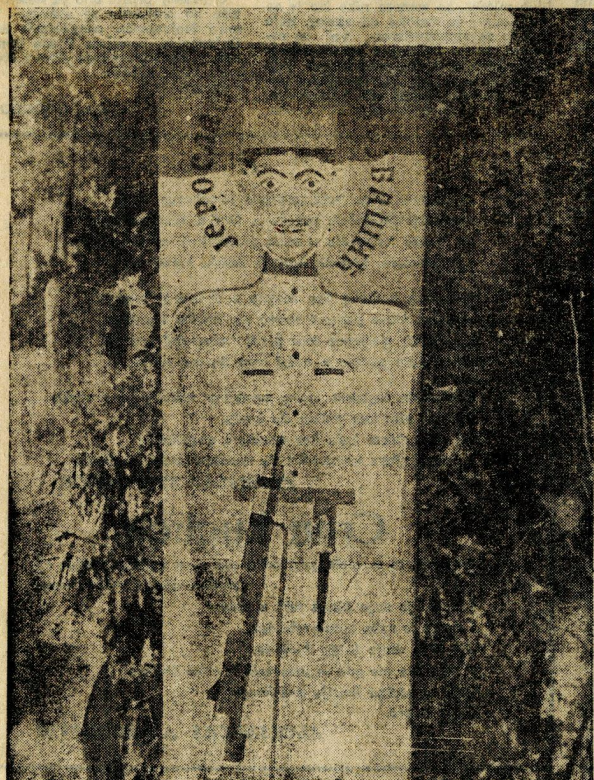
— Za Vukašina, mog jedinca, izradi spomenik! — reče otac.

Prenoćio je kod Vuka. Duga noć. Tamna noć. Hući potok. Krešti sovu-ljaga. Vuk čuti, ne spava. Otac čuti, ne spava. Vuk se napunio prijateljevih suza. Vuk se pokupio tudjih nesreća. Digao bi spomenik do neba. I sam Vuk ima decu na ratištu. Vuk čeka da i njegova vesti o pogibiji posete. Čuti Vuk, ne spava i kupi tudje suze. A kad je svanulo, otišao je u majdan. Tražio je kamen za vojnika Vukašina.

»Stoj, postoj, putniče, namerniče! — nevestom rukom klesao je Vuk slova. Kamen je sipak, a ruka podrhtava. Kriva su slova. Ali ta slova viču. Ni-jedna slova tako snažno ne viču. Vuk je od kukute napravio žutu boju. Od zove je napravio crnu. Tražio je trave za crvenu i žutu: Čekićem i diletom rezao je vojničovo lice u kamenu. Bile su to tuđne brazde, krive i izlomljene. Rodio se stravično lice. Sa puškom. Okruglih, nezavreženih očiju, lice pret-nja, lice strah, lice bol, lice nedokučivo i živo. Takav crtež mogla je još da izmisli samo dečja mašta. Jer deci, kad su sama, a noć je, rastu oči od straha. Tada ona vide neobične likove, tada deca slušaju najstrašnije šumove i sil-ke postaju iskrivljene, izdužene, pre-lomljene kao u krivom ogledalu. A to Vuk nigde nije video. On je u sebi otkrio takvu stravu. Bez proporcija, daleko od logike, lik u kamenu počeo je da živi nekim svojim nezavisnim životom: kao grm na bregu, kao sira-šilo u pšenici. Taj čudni lik s šajka-

dom natučenom na oči izišao je pred drumove, stao je da doziva putnike, da plaši decu i preti živima, i da se hvat-lisavo prsi svojim junaštvom i nesre-ćom. Seljak kamenorezac nije ni slutio da krivim linijama i običnim bojama peva i slavi Srbiju, da on kao Višnjic uz gusle, plače Srbiju. Kao Filip — boli Srbiju. Kao Višnjic pesmom. Ali stravičnije, šumovite i svadbenje. Tamna je ta zemlja Srbija. I samo tama mogla je da iskrivi linije, da kuka kriva slova koja viču. I ta tama digla se do prave umetničke visine. Vrtoglavo se digla. Ali uzaludno. Jer je niko ne pominje. Jer je niko ne istražuje. Pa ona kopni, sama od sebe nestaje. Jer kiše liju, kiše spiraju boje, riju licem vade oči. Čovek uklesan u kamenu zaustavlja volovska kola. Izlaze žene, celivaju njegovo rame i pale žutu zastavicu u travu. Čovek u ka-menu zaustavlja je konjanika. On skida kapu vojniku Vukašinu, konjanik pozdravlja zemlju Srbiju. Konjanik od-lazi a slova viču za njim, slova opom-nju: »Stoj, postoj, putniče, namerniče! Jer ginulo se mnogo. Vukašin nije jedini. Svad su groblja, pored drumo-va, na brdima, u stranama, kraj šji-vika, ukras obala, na dnu reke i mora. Stoje oni, srpski vojnici, stoje na mrtvoj straži. Pričaju kriva slova kratke životopise: Živeli Vukašin i Vukosava, pa dodje rat... Živeli Sto-jašin i Stojanka, ali rat naiđe... Živeli Momir i Mileva, živeći u slozi i ljubavi, ali rat... Prolazili Turci, harali Bu-gari, vesala Austrija. Žene upregnute u plugove. Nemac najbilen na baljonet. Jurlišao opanak »Nosevi« se zaplitati u bodljikave žice. Kosio tifus. Stotine u jednoj ruci. Stoj, postoj... Borili se, hrbato. Za Srbiju dodoše mladane živote. Borac II puka Moravске divi-zije. Hajduk umro u pristupu vlasti. Otišao po kosti pa i ona ostavila kosti. Otišao po kosti, pa i on ostavio kosti. Pucna kola kostiju doterao unok Milo-rad. Stoj, postoj, počuj, roče, polako! Sedni u travu, odmori se malo. I pročitaj ova tužna slova. Pomeci se ime a srpskog vojnika.

(Nastavak na jedanaestoj strani)

„To što je svirepo -- život je sam“

„Raskid“ Miroslava Lalića, Narodna knjiga, Beograd 1955

Poniranje u prošlost znači ponirati u sebe, znači dizati naslage uspomena i zaborava, otkrivati u prošlosti i sebi ono što se nekada samo naslućivalo, znači u izvesnom smislu vredjati sebe kroz suočavanje onoga Juče sa ovim Danas, a ovih sa onima hladnim Sutra. Mora da ovo uskovitlano Danas boli, kada kroz suočavanje sa onim Juče čovek uživa u vredjanju sebe, kada u njemu oseća nasladu, i kada nemilosrdno gazi po svemu onome što je prošlo. „Raskid“ je jedno surovo čeprkanje Lalićevo po sopstvenim dubokim ranama, na površini kojih se jedva uhvatila ružičastosa skrpa zaboborava. Ako narod, kao i priroda, nema milosti prema pobedjenome, zašto je autor ove knjige toliko svirepo prema čoveku koji po, kao zebra danima ispruganoj, prošlosti gmiže i kome se, kako pisac kaže, ponekad pričinjava da zna šta hoće. Možda što mu se učinilo da je život oličenje svireposti.

Niko Doselić, kome je Lalić na mrtšava, pogurena ledja natovarivši svoje surovo životno iskustvo, jedno ogromno krvavo, breme bola i poniženja, povučen u sebe, nepoverljiv prema svemu i svima, koji pred kraj svoga života još uvek pita sebe kao nekada veliki apostol i nevernik Dostojevski: „Može li se u ljude poverovati?“, bez nade u dobro, bez ikoga što bi ga za ovaj svet vezalo, što bi ga na onaj zvalo, tetura se od poniženja do bola, od života do smrti, uništen udarcima života i smrtnim žrvnjem sudbine. On neprekidno teži ka smrti, ali i ka revanšu onima koji su ga u zavičajnim brdima ostavili samoga i time ga gurnuli u poniženje predaje neprijatelju. Vukla ga je neka magična snaga jedinog svetlog žiži u njegovom životu Minju Zataricu. Možda je u košmaru lutajući kroz sebe i svoju uskovitlanu i uznemirenu savest kroz Minju Zataricu htio da pokaže i sebi i onima kojima je mislio da se sveti da je ostao čist od izdaje i svega onoga što ona sa sobom nosi. To je jedino što ga je tako dugo zadržavalo da se ne zagurne u beskraje dubine smrti. Stotinu je puta mogao poginuti i izvršiti samoubistvo, ali misao na to da treba da pokaže i sebi i drugima da je i pored predaje neprijatelju ostao čovek i da za tu predaju on nije kriv, držala ga je na beskraju oštrog ivica između života i smrti, na bodežima poniženja i srama. Niko Doselić je proveden od predaje neprijatelju u Crnoj Gori i potucanja po zatvorima u zavičaju, kroz Sajmište u Beogradu, kroz koncentracioni logor u Solunu do bekstva u grčke partizane, kroz najnakasnije i najužasnije životne okolnosti koje surovo sišu iz čoveka sve životne sokove i od njega stvaraju običnu mrlju koju sive pahuljice beskrajnog niza dana brzo zatrpaju. To su okolnosti koje besomučno i neumoljivo uništavaju u čoveku čoveka i krše dostojanstvo, jedino što mu je posle slobode ostalo. Bez toga čovek prestaje biti ono što jeste i postaje ono što je u pradašnjima bio, postaje jedinka u čoporu. Najnakasnije što može u životu da izmisli čovek, čak i ono iz antičkog

podzemlja i hrišćanskog pakla, pratilo je Nika Doselića od predaje neprijatelju do bekstva u grčke partizane, pa čak i do smrti. Jer oružje u njegovim rukama i krv onih koje je on ubijao za to da bi sprala sram i poniženje sa njega nisu uspeali da spasu izgubljeno dostojanstvo i sreću. Niko Doselić, umire, ali sve ono što ga je bolelo ostalo je van korica knjige — nije umrlo s njim.

Svih tristadeset stranica ove knjige bole, peku istinom i neposrednošću doživljaja. Lalić je u Niku Doseliću dao sebe, dao ono što je on neposredno u internaciji i u onome što se pre nje zbiljo doživelo. Ta neposrednost doživljaja upravo i peče. Lalić je očigledno svojim plahovitim brdjanskim temperamentom htio da se sa nekim za nešto obračuna. Otuda cela knjiga deluje kao skup usijanih djuladi bačenih u neprijateljski rov. Lalić je i ovom knjigom kao i Svađbom i Zlim proljećem pokazao da mu je isključivi stvaralački potencijal sopstveno životno iskustvo, koje je ogromno i koje u sebi sadrži zbir više ljudskih sudbina. Koliko lični doživljaji, lična patnja, lična autorova sudbina deluju sveže i neposredno svojom autentičnošću, toliko sputavaju pisca da od te svoje patnje i sudbine stvori pravo umetničko delo. Raskid je na sredini između istoriskog dokumenta i umetničkog dela. Raskid je literarna polupreradjevina. I to upravo zbog toga što je lični doživljaj toliko dubok, toliko snažan da autor i pored sve snage svoga talenta nije bio u stanju da to lično uzdigne do opšteg, nije bio u stanju da taj lični doživljaj objektivizira do te mere da izgubi obeležja istoriskog dokumenta u najbukevalnijem smislu reči. Laliću je, pored toga što je ostao na terenu ličnog doživljaja, smetalo da stvori pravo umetničko delo i to što je kroz celo delo sa nekim izmirivao nekakve stare račune. Upravo ga je to još čvršće vezivalo za teren ličnog tako da nije bio u stanju da ga se, izuzev možda na trenutke, oslobodi kroz čitavo delo.

Zbog svega ovoga teško bi bilo odgovoriti na pitanje kome rodu pripada ovo delo. To je i lična lirski ispovest, i hronika, i subjektivno preživljavanje događaja, i istoriski dokument, — samo nije roman. Tu nema široke epske kompozicije, nema ni one spoljne umetničke mirnoće, koja uvek u sebi krije unutrašnju uznemirenost, nema ni stožerne ličnosti koja bi nosila radnju i bila toliko snažna da nitima svog unutrašnjeg života bude povezana sa većim brojem ljudi, a preko njih i sa životom uopšte. Niko Doselić je suviše zauzet sobom da bi imao nešto više zajedničko sa ljudima oko sebe sem toga da se sa njima našao, po logici istorijskih imperativa, na grebenu jedne kataklizme. Da li je to dovoljno pa da Doselić bude oličenje niza ljudskih sudbina? Ovako je ostao jedan između mnogih. Šta više, Lalić je bio suviše zauzet Doselićem tako da nije video život u višem stepenu njegove složenosti: u toj beskrajno širokoj i dubokoj reci bola i

poniženja on nije video i one ljude u kojima je ostalo netaknuto sve ono čime se najbolji predstavnici naše vrste odlikuju i što čini čoveka svesću ove planete. Nije li time i osnovna ideja dela dovela u pitanje njegovu umetničku vrednost? Po svemu tome Raskid nije roman. Ostao je ipak hronika koja na trenutke, naročito u početku knjige, ima sve osobine snažne literarne obrade da bi kasnije bila obično hroničarsko redjanje događaja, ljuta polemika ili lirski monolog.

Lalić je, međutim, u ovoj knjizi pokazao i najbolje kvalitete svoje proze. Veštom rukom umetnika u nekoliko kratkih poteza on otkriva suštinu predmeta a kome piše, otkriva jedan svet, živ, pun dinamike narastanja i propadanja. Evo kako izgledaju Crnogorci u koncentracionom logoru: „Po zemlji tetura gladno ljudstvo, u dronjeima, na dugim nogama što su se strahovito istanjile. Ona dinarska lepota što su je dovde donijeli — satrla se i polomila. Od nje su ostale samo nesrazmjerne ogromnih stopala i povijenih skeleta. To je opterećeno krupnim rebrićima i natovareno lopaticama. Glave, sasušene i smanjene, teško se drže na ispalim vratnim pršljenovima. Lica su postala oštra i kriva, kao bradve, s kukastim nosinama i praznim očima iz kojih zija glad.“ Takvih mesta je puna ova knjiga. Lalić je izvanredno ovlađao izrazom, sve mu polazi za rukom i ništa mu u izrazu nije nategnuto. I pored mestimičnih padova u stilu ovom knjigom Lalić je pokazao da je potpuno zreo umetnik. U stilskom pogledu ova knjiga je najviši Lalićev domet, isto toliko koliko po osnovnoj koncepciji, po kompoziciji, po žustrini, i svim stalim unutrašnjim kvalitetima ona to nije.

Čovek ne može da ne zažali što je Lalić ovom knjigom dao čef jednog raspoloženja. On je kao čovek daleko iznad ovoga svoga dela i to uliva poverenje da će Lalić u sledećim svojim knjigama dati ono što ima da kaže još o sebi, o svetu u sebi i oko sebe; o onome što je bilo, što jeste i što će biti.

Romanom Zlo proljeće Lalić je preuzeo na sebe veliku odgovornost, jer je u njemu dao jedno visoko umetničko dostignuće. Ali nije ispunio ono što se od njega očekivalo. Ne zbog toga što nije mogao, već zbog toga što nije odbacio sve sporedno koje mu je smetalo u poslu.

Suviše volim Lalićevu prozu i poštujem Lalićev talenat da bih bio u stanju da prečutim ono što mislim, kad mi se već dala prilika da to kažem.

VITOMIR VULETIĆ